

Horváth Lajos

**MELANKÓLIA ÉS AUTENTICITÁS LARS VON TRIER *MELANKÓLIA* CÍMŰ
FILMJÉBEN**

1. Bevezetés

Lars von Trier *Melankólia* című filmje a rendező öngyógyítási kísérleteként¹ is értelmezhető, de egyben filozófiai és pszichológiai jelentésrétegeket kaleidoszkópszerűen felvillantó műalkotásként is bemutatatható. Ebben a rövid írásban a filmet kiemelem a rendező filmográfiájából majd néhány filozófiai és pszichológiai értelmezési keret segítségével megkísérlem megvilágítani a filmben lejátszódó lélektani drámák igen nehezen sematizálható elemeit is. Úgy gondolom Heidegger *autenticitás* és *hangoltság* fogalmai lehetnek azok az irányvonalak, amelyek kiegészíthetik a hagyományos lélektani sémákat. A film két fejezetre tagolódik, melyek két önálló jellemrajzként – Justine és Claire lelki alkatának bemutatásaként – funkcionálnak, de a látszólagos antagonizmusok mellett egyfajta egymásba ékelődés, *kiazmus* figyelhető meg a cselekményszálak között. A film maga önmagában értelmezési sémák nélkül is egy kiforrott hermeneutikai körként interpretálható. Az első képsorokban a Föld egy hatalmas kék óriásbolygóba csapódik be, mely az emberi civilizáció teljes annihilációját eredményezi. A lassított felvételeken a golfpályán futó menyasszony és a gyermekét karjában tartó menekülő anya képei szurreális hangulatot keltenek, mintha egy festmény elevenedne meg vagy egy álomszerű környezetbe kerülne a befogadó. A bolygók kataklizmája viszont a halál és a megsemmisülés húsbavágó élményeit közvetítik, hiszen a kozmikus távlatok rideg úrjének perspektívájából mutatják be az emberi lét végességét és esetlegességét, a dráma pedig tovább fokozódik tudatküszöb alatt, hiszen a lassított szembeötlő képek harsányan hirdetik, hogy a Természet teljesen közömbösnek tűnik az anyai szeretettel és a lakodalmi ünnepélyességgel szemben. A film végén ismét apokalipszis zárja a két testvér és a gyermek kálváriáját, hangsúlyozva a fátum elkerülhetetlenségét. A nyitó és záró képsorok között azonban igazi egzisztenciális

¹ <http://filmtekeracs.hu/kritikak/melankolia> [Letöltés ideje: 2014.06.02.]

drámáknak lehetünk szemtanúi, melyek kiváltképp a főszereplők társadalmi konvenciókhoz és halálhoz való viszonyát ábrázolják.

Bár az első fejezet mintha csupán egy családi perpatvart, illetve egy félresikerült lakodalmat ábrázolna, melyben jelentős szerepet játszik Justine melankóliája, a második fejezet kozmikus fenyegetésének tükrében mégis csak jelentőségre tesznek szert a lakodalom apró nüanszai. Mielőtt belebonyolódnánk és dekódolnánk bizonyos cselekményszálakat, szót kell ejtenünk az értelmezési horizontról is. Ha együtt nézzük a film két fejezetét, akkor talán megpillanthatjuk, hogy a személyes drámák egy nagyobb egészben, az „egészében vett létezők”, illetve a Lét viszonylatában is értelmet nyernek. Az első fejezet igazi *fundamentálonológiai* tervrajz, hiszen megpillanthatjuk, hogyan funkcionálnak a szereplők egy bizonyos ünnepélyes, de mégis normákkal szabályozott szituációban. A lakodalom néhol nevetséges kisiklásait egyrészt megvizsgálhatjuk pszichológiai sémák és diagnózisok segítségével. Justine apja elképesztően infantilis viselkedik a rendezvényen, főnöke másra sem tud gondolni, mint az üzleti érdekekre; Justine-ből pedig lassan elpárolog az életerő és melankóliájába visszazuhanva botrányosan viselkedik. A második fejezet azonban megnyitja az *ontológiai* vizsgálódás lehetőségét is. A hivalkodó arisztokratikus esküvőnek vége, a hatalmas birtok kiürül, vészjósló nyugalom járja át a kastélyt. A rendező aprólékosan mutatja be az óriásbolygó közeledtére adott pszichológiai válaszokat, ugyanakkor a pszichikai (ontikus) szint mögött ott a lét és a semmi ontológiai horizontja is. Noha az első fejezetben is található a kozmikus drámára utaló jeleket, ám ez a dráma egy szubjektív univerzumban, Justine lelki világában zajlik.

2. A melankolikus-hangolt-lét

Justine szubverzív viselkedését az első fejezetben klinikai és egzisztenciális perspektívából is vizsgálhatjuk. A nyitó képsorokban egy hatalmas limuzinnal elakadnak a kanyargós úton, a véletlenszerű esemény szinte előre jelzi, hogy Justine lelki világában valami elakadás keletkezett, nem rendelkezik azzal a vággyal, örömmel, és *élan vital*-al, ami elegendő energiát adna a lakodalom ünnepélyes átéléséhez. Claire a nővére, mint valami csendes őrző, állandóan figyelemmel kíséri és kontrollálni próbálja, de Justine énye a fragmentálódás jeleit mutatja. Felmond a főnökének, leteper egy vadidegen vendéget a nászéjszakáján, a szokásos fecsegés helyett a természet csendjét keresi, a pénz, a csillogás számára értéktelen, közömbösen szemléli menyasszonyi ruhája elszakadását is. Valami *mély nyugalomra* vágyik a hangulatok és érzések kaotikus áramlása helyett. A második fejezetben láthatjuk, hogy Justine teljes mértékben rászorul Claire gondozására, éneje szertefoszlott, freudi értelemben véve elvesztette öröm- és munkaképességét, arról nem is beszélve, hogy társadalmi beilleszkedés terén is

súlyos gondokkal küszködik.² A pszichiátriai objektíváló tekintet előtt felsejlenének a tipikus pszichopatológiai kategóriák, melyek a kedélybetegségek köré csoportosulnak (pl. borderline szkizofrénia, major depresszió, bipoláris zavar stb.). Justine esetében azonban a pszichológiai sémák csupán féligazságokat állapíthatnak meg. Nem csupán *elfojtott affektusokról* vagy személyiségének töredezettségéről van itt szó, bár a ló ostorozása és a főnöke iránt tanúsított harag az elfojtott agresszió megnyilvánulásának is tekinthető, hanem inkább egy artikulálatlan hangulat nyomasztja; egy olyan hangulat, amely nem csupán eluralkodik rajta, de egyben át is *hangolja*. Justine melankóliája egy ugrást jelképez, mely segítségével az ontikus-pszichológiai szféra mögött megsejthetjük az egészében vett létező sejtelmes üzeneteit; maga a Semmi szólítja Justine-t saját bensőjének mélyéből felfakadva. Justine számtalan alkalommal „mondani akar valamit” a hozzátartozóinak, de ők inkább elkerülik, mintha óvakodnának attól, hogy melankolikus hangulata megfertőzze őket. A nézőnek be kell érnie néhány foszlánnyal, amikor Justine arról beszél, hogy ólomsúlyúak a végtagjai, vagy amikor azt látja, hogy segítség nélkül fürdeni is képtelen és retteg a külvilág apró ingereitől, de a depresszió árulkodó (klinikai) jelei mögött ott motoszkál valami kimondhatatlan – már-már – kozmikus melankólia titokteli tartalma is, melyet ugyan szeretne kimondani, de a megfelelő szavak valahogy nem találnak rá. A hűsbavágó filozófiai kérdés, hogy vajon Justine melyik hangulatban, illetve hangoltságban lel igazi, autentikus önmagára? E kérdés megválaszolása érdekében kisebb filozófiai kerülőutat kell tennünk.

Heidegger nem szilárdan körvonalazható affektusokról és érzésekről beszél, hanem számára a *hangulat* és a *hangoltság* azok az alapfogalmak, amelyek szoroson összefonódnak az érzelmi étellel. Heidegger mellett még Kierkegaard-ot is megemlíthetjük, mint aki a hangulati élet doktoraként, kiváló reflexív képességekkel megáldva, a belső átélés melankolikus kínjait kiállva elemezte érzelmi életét. Az öröm és kín ambivalenciái nem csupán a pszichoanalízisben jelentős mozgatórugók, hanem a hangulati életbe is betörnek olykor igen szubtilis, alig észlelhető formában: „A nyárutóban van valami szomorúság, amely teljesen megfelel annak a mozgásnak, mellyel egy kívánság teljesülésének gondolata áthat valakit. [...] A még hátralévő napokat azzal fogom eltölteni, hogy gyakrabban meglátogatom ezt a helyet, így hangulatban tartom magam.”³ Különleges képességre utal a kifejezés, hogy „hangulatban tartom magam”, hiszen a hangulatok illékonyak és áttetszőek, mint a pára, ráadásul gyakran csak utólag tárulkoznak fel a megfigyelő reflexiója közben. A hangulat gyakran csak az áthangolódás pillanatában nyer alakzatot és verbálisan kifejezhető formát, ettől függetlenül természetesen nem tagadhatjuk meg az érzelmek naturalisztikus értelmezését sem. A félelem, harag, öröm, szomorúság, csodálkozás, szégyen

² Condrau 2013. 39.

³ Kierkegaard 2005. 419.

velünk született érzelmek a kognitív pszichológia kutatásai szerint.⁴ Sőt csecsemőkorban az érzelemkifejeződés és az átélt érzelem nem szakad el egymástól, a színlelés mondhatni magasabb szintű affektív jelenség.

Heidegger azonban – mesteréhez Husserlhez hasonlóan – meghaladja a pszichológia szféráját és a hangulatok létfeltárási funkcióját kutatja. Míg a pszichológia perspektívájából az affektusok és érzelmi állapotok szomatikus forrásból erednek, valamint interszjektív módon szabályozottak, addig Heidegger számára az érzelmeknél is szubtilisebb hangulatok – illetve bizonyos alaphangoltságok – az egészében vett létezőről, a Létről tudósítanak. A tudósítás azonban félrevezető kifejezés, hiszen nem a *logosz*, a nyelv és a beszéd szintjén megnyilvánuló jelenségekről van itt szó, hanem pre-lingvisztikus, és pre-reflektív hangulatok immanens működésébe kellene a megfigyelőnek alászállnia a mindennapi lét megszokott tevés-vevéséből. A hangulat nem hirtelen felvillanó affektus, mint például a harag, a hangulat szomatikus megnyilvánulásai kevésbé intenzívek, de mégis a jelenvaló-létünk atmoszférájaként funkcionálhat az itt és most-ban. „Hangulat – ez nem épp az, amit a legkevésbé lehet kitalálni, ami inkább elfogja az embert, amit nem tudunk bebeszélni magunknak, hanem ami magától képződik, ami nem kényszeríthető ki, hanem amibe belekerülünk? Eszerint nem tudunk, és nem szabad egy ilyen hangulatot, ha azt mint hangulatot hagyjuk lenni, mesterségesen és önkényesen kikényszeríteni. Annak már jelen kell lennie. Amit tehetünk, csak annyi, hogy *megállapítjuk*.”⁵ Egy másik passzusban viszont Heidegger elismeri a hangulatok spontaneitását is, ami révén mintha mégis közel kerülnének az érzelmekhez, de az érzelmekkel ellentétben sokkal inkább idegenszerűnek hatnak a hangulatok: „A hangulat ránk ront. Nem »kívülről« és nem is »belülről« jön, hanem a világban-benne-lét módjaként ebből magából lép elő.”⁶

A hangulat – jelképesen szólva – nem a jelenlétünk mezején talált virág, hanem inkább az időjárás és a horizont, ami szétterül körülöttünk. A hangulatban mindig benne vagyunk, legfeljebb éberségünk nem elegendő annak felélesztéséhez, ilyenkor – mondja Heidegger – a hangulat még *alszik* és ébredésre ill. ébresztésre vár. De ebben az ontológiai értelemben nem a tudattalan tartalmak tudatba emeléséről van szó, nem kell ott *egónak* állnia, ahol eddig csupán *id* volt. Heidegger inkább a felélesztés metaforáját használja: „A tudattalan értelmében vett jelen-nem-lét és a tudatos értelemben vett jelen-lét különbsége, úgy tűnik, egybevág azzal is, ami a felélesztés kapcsán a szemünk előtt lebeg, jelesül annak a felélesztésével, ami alszik.”⁷ A hangulatok így paradox létmóddal bírnak, egyszerre távollevők és jelenlévők, az ébresztés nem felszínre hoz valami eddig

⁴ Stern 2004. 61.

⁵ Heidegger 2004. 91-92.

⁶ Heidegger 2007. 165.

⁷ Heidegger 2004. 93-94.

tudattalan tartalmat, hanem csak előhozza az elrejtettet az elrejtettségéből, ehhez a felismeréshez azonban jelenvalólétünk nyitottsága szükséges. Justine-t a kínokkal teli melankóliája egyben létfeltáró nyitottságra is hangolja, melyet azonban nem tud kommunikálni az *akárki* módusában vigadó családtagjai felé. A lakodalom résztvevői nem a lét és a semmi kísérteties hangulatára reflektálnak, hanem figyelmüket eltereli a szórakozás, mely – Pascallal szólva – észrevétlenül vezet a halálba...

Ebből a szempontból azt mondhatjuk Justine a hangulati élet két szintjén mozog. Pszichológiai értelemben talán egy *anti-libidinális* erő foglya, a melankólia ólomsúlya kedvtelenné teszi és felforgató viselkedése miatt bűnbakká válik családtagjai szemében, mely csak tovább mélyíti benne a búskomorságot a bűnézésnek köszönhetően. A heideggeri nyomokon pszichologizáló *daseinanalízis* elfogadja, hogy bizonyos lélektani állapotokról nem kapunk képet pszichológiai sematizmus révén, a melankólia hangoltsága pedig éppen egy ilyen mélybe vezető kapu. Justine a felszínen úgy viselkedik mint egy *kényszerneurotikus*, aki jeleneteket csinál hisztériás rohamai révén, nem tud konstruktívan bánni saját idejével, az üzőttség érzése állandó izgatottságban tartja. Egy másik hangulati réteg szintjén Justine viszont melankolikusnak tekinthető. Kimondhatatlan búskomorság gyötri, a világi élet csillogása és gazdagsága üres káprázat számára. Létezése kisiklott az idő megszokott ritmusából és a személyét ünneplő tájék is idegen világ számára. Mintha unalom- és értelemneurózistól szenvedne. Mély kétségbeesésében az öngyilkosság aktusához még nem jutott el, de élni sem tud a nyilvánosság világában, mely pedig arra hivatott, hogy tehermentesítse a végesség és a halál gondjaitól. Talán csak pillanatokra érzi autentikus lénynek önmagát, amikor unokaöccsét gondolja, ekkor eltűnik arcáról a búskomor fáradt tekintet és az anyai jószág sugaraival ajándékozza meg az aludni térő gyermeket. A lakodalmon érzett mély unalom és a kisgyerekekkel való törődés egy ambivalenciára mutathat rá. Justine nem csupán a körülötte zajló „egzisztenciális vákuum” miatt szeretne halni, hanem az *elmulasztott lehetőségek* feltárulkozása miatt is; hiszen nem tudja a feleség és az anya archetipikus szerepét magára öltetni.

Gion Condrau szerint a halálszorongásban összefutnak a kényszerneurozisz és a melankolikus viselkedési ambivalenciái: „A melankóliában éppúgy, mint a kényszeresség esetén, a jövőbe vetett pillantást beárnyékolja a szorongás. Nem más ez, mint a haláltól való szorongás, mert a halál az elmúlás jövője. Ezért immár semmilyen keletkezés nem lehetséges. Az idő megakad, gát magasodik elé, az idő kereke megáll. Az áttörés egyetlen lehetősége az öngyilkosság. Az öngyilkosságban megszűnik az idő tartama, befejeződik az időiség.”⁸ Az *időiség* Heidegger egyik alapfogalma és szoros szálakkal kapcsolódik Husserl *időmező* koncepciójához. Husserlnél az időmező az éppen múltba süllyedő pillanatok (retenciók) és a jelenből/múltból a jövőbe vetülő elvárások (protenciók) kifizített

⁸ Condrau 2013. 108.

horizontja, ahol a jelen korántsem pontszerű, inkább tartamosság és a folyamatos módosulás jellemzi. Heidegger *időiség* koncepciója kevésbé tűnik elvont képződménynek, de az ő esetében is a múlt-jelen-jövő eksztatikus szétterüléséről van szó, ugyanakkor a heideggeri időiségben még hangsúlyosabb a „megélt-szubjektív idő” jellemzése. Condrau szerint az idő múlásának átélése szorosan összefügg a hangulatokkal; ha jókedvűek vagyunk repül az idő, a melankóliában viszont kinszenvedés minden pillanat, szinte állni látszik az idő, a személyiség fragmentációja esetén pedig mintha már nem is folyamatos lenne az idő.⁹ A misztikus extázisban vagy egyéb módosult tudatállapotokban mintha megállana az idő, vagy éppen mintha visszafelé peregne az idő. A jelenvalólétünk alapszerkezete tehát az időiségben gyökerezik, a megélt idő konstitutív mozzanata nélkül a hangulatok áramlására sem pillanthatnánk rá figyelmünk perifériáján. Élhetünk a jelenben, a múltba révedhetünk és eltervezhetjük a jövőt, az időiség különböző fázis-eltolódásait kihasználva.¹⁰ Justine esete azonban különös fordulatot vesz. Az első fejezet kínlódásait végignézve már-már felsejlik az esetleges öngyilkosság lehetősége, vagy talán a mély unalom által felfedett esetleges progresszió lehetősége, hiszen Justine egy aspektusváltással hirtelen felismerhette volna, hogy túl fiatal még a halálhoz, a feleségnek-lenni vagy anyának-lenni létmód mint lehetőség ott lebeg melankóliája árnyékában. Az öngyilkosság és a társadalmi szerepvállalások lehetőségei mellett azonban a közelgő apokalipszis is új távlatokat nyit Justine egzisztenciális válságában.

3. Apokaliptikusan-hangolt-lét

A második fejezetben ugyan Claire és halálszorongása kerül a középpontba, de Justine metamorfózisa szervesen kapcsolódik az első rész melankóliájához. Justine miután megbizonyosodott az apokalipszis eljövételéről különös viselkedésváltozásokon megy át. Önállóan fürdik, megjön az étvágya, eltűnnek a sírógörcsei és a dührohamai, sőt az egyik impozáns jelenetben meztelenül fürdözik a hatalmas kék bolygó éjjeli fényében egy patak partján. Claire viszont fokozatosan elveszíti a kontrollt és érdekes módon Justine válik vezéregyéniséggé a halállal való szembesülés közben. Mintha Justine a halálra-hangolt-létben találná meg az otthonosság érzését, míg vele szemben Claire – életösztonétól és anyai felelősségétől hajtva – kínkeserves módon keresi a menekülési alternatívákat, de Justine állandóan szembesíti az elkerülhetetlen annihilációval. Claire halálszorongása épp úgy elnyújtja a megélt időt, mint az első fejezetben Justine melankóliája. Árgus szemekkel ellenőrzi a bolygó közeledését, az egyik este mintha távolodna, de reggelre hirtelen hatalmasra duzzadva jelenik meg a „Melankólia” bolygó a Föld egén. A távolodás és közeledés játékát az nyújtja,

⁹ Condrau 2013. 104.

¹⁰ Condrau 2013. 100.

hogyan a bolygó nem szabályos elliptikus pályán közeledik, hanem leír egy különös csavart, mielőtt a Földre csapódna. Ez a hátborzongató kozmikus ciklus ambivalens hangulatokat kelt Claire-ben, a remény örömmámorát egyik napról a másikra felváltja a csillapíthatatlan halálszorongás. Claire férje altatókkal vet véget életének az istállóban, hátrahagyva feleségét és kisfiát, számára a halál az elalvás szendergő állapotának végállomásává szublimálódik utolsó pillanataiban. De ez a fajta halálnem épp úgy menekülésnek tűnik az autentikus létmódtól, mint a lakodalmon folytatott fecsegés és családi perpatvar. Nem „előrefut a halálhoz”, hanem elmenekül előle, és paradox módon az első fejezetben a szerencsétlen, tehetetlen, melankolikus Justine néz szembe szinte katartikus emelkedettséggel a halál igazán pusztító és diabolikus fenoménjével. Justine az apokalipszis kellős közepén, egy apokaliptikusan-hangolt-létben talál igazi önmagára, míg Claire és a férje elveszíti önmagát – a korábban biztosnak és megingathatatlanak hitt egzisztenciális támaszok (a vagyon, a presztízs, a birtok stb.) semmivé foszlik.

De mit is jelenthet az *önmagaság*? Heidegger enigmatikus megfogalmazásai legalább két alternatívát ajánlanak. A családi és társadalmi szerepek éles kontúrokkal kirajzolódnak a lakodalom botrányos jeleneteiben, így talán a heideggeri *akárki* létmód reprezentációjának is tekinthetőek. Heidegger az „önmagaság” kapcsán nem személyiségről és nem pszichológiai értelemben vett én-koncepciókról beszél, hanem az egzisztencia egy mélyebben működő altalajára szeretne rávilágítani, amely a pszichológiai értelemben vett én bázisaként funkcionál. Az akárki létmódjában a jelenvaló lét állandósága és önálló volta feloldódik és szétszóródik a másokkal való összehangolódás közben: „Ebben a fel-nem-tűnésben és kontúrталanságban fejt ki az akárki a maga tulajdonképpeni diktatúráját. Úgy élvezünk és szórakozunk, ahogy *akárki* élvez: úgy olvasunk, úgy ítélünk irodalomról és művészetéről, ahogy *akárki* lát és ítél: a »nagy tömegből« is úgy vonulunk azonban vissza, ahogy *akárki* visszavonul: »felháborítónak« találjuk, amit *akárki* felháborítónak talál.”¹¹ Érdekes módon Heidegger nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az *akárki* létmódjának modifikációjával eljuthassunk a „tulajdonképpeni Önmagalét” állapotába. Máshol azonban – kierkegaard-i szellemben – a *szorongás eredendő elszigeteltségét* jelöli meg az autentikus én forrásának.¹² Egy más megvilágításban viszont feltűnő a paradoxon, hogy az önteremtés mindkét alternatívája egyfajta belső ürességbe vezet. Schwendtner Tibor – Heideggerrel polemizálva – mutatja meg, hogy mennyire kérdéssé válik, hogy *ki* az, aki egyáltalán önmagára talál a szerepjátszás és a szorongás közepette egyaránt.¹³ Az akárki létmódjában, ha volt is előzetes autentikus önmagaság, az egész biztosan feloldódik, fragmentálódik a nyilvánosság szférájában, és egy bizonyos szereppel való azonosulás pusztán egy belső üresség kitöltését

¹¹ Heidegger 2007. 154.

¹² Heidegger 2007. 373.

¹³ Schwendtner 2008. 216-217.

szolgálhatja. A szorongás semmijének mély nyugalma és hallgatagsága az önmagaság pre-verbális bizonyossága felé mutat: „A tulajdonképpeni Önmagát *mint néma* éppen hogy nem mondja, hogy »Én-Én«, hanem a hallgatagságába belevetett létezőként »van«, amilyenként tulajdonképpen lehet.”¹⁴ A pusztá létezés belátásának kimondhatatlan bizonyossága már inkább egyfajta *gnózis* irányába és nem egy tradíció vagy életforma választásának irányába mutat. Justine esetében egyértelmű az önelvesztés és a széttöredezettség az *akárki* szférájában, ő már nem akar a rendelkezésre álló egzisztencia-módokból választani, eltaszítja férjét, kirúgatja magát az állásából stb. Az ő igazi önmagasága egy belső misztikus mélységből fakad, háttorzongató idegenség és otthontalanság élménye szorongatja, melyet nem tud kommunikálni, de a halált hozó kék bolygó láttán melankóliája anyagi formában köszön vissza rá, már nem a semmitől szorong, a materiális formában megnyilvánuló *megsemmisülés* víziója mély nyugalommal és – paradox módon – életerővel tölti el. Talán úgy is kifejezhetjük transzformatív élményét, hogy *melankolikusan-hangolt-léte apokaliptikusan-hangolt-létté* transzmutálódik; tárgy nélküli kimondhatatlan szorongása anyagi és egyben szimbolikus kifejezést talál. Míg a melankóliában a kétségbeesés stációiban szenved, hiszen halni nem tud, de élni sem tudja az életet a megszokott felszíni rétegen, az apokaliptikusan-hangolt-létében a halál ölelésében hirtelen önmagára talál és személyisége kivirágzik. Önmaga választásának érdekében már nem szükséges képzeletben előre futnia a halálhoz, inkább arról van szó, hogy *a halál maga jött el hozzá*. Szent Ágostonnal szólva: „Csak a halállal való szembesüléskor születik meg az ember igazi éne.”¹⁵ Heidegger szerint a halálszorongás nem a tudattalanba száműzött elfojtott affekció, hanem inkább arról van szó, hogy elfedjük a halál jelenlétét. Ha nem gondolunk a halálra, akkor is halálhoz-viszonyuló-létként vagyunk elgondolva.¹⁶ Mások halála társadalmi kellemetlenségként tűnik fel, holott éppen a halálszorongás lehet az autenticitás forrása: „A haláltól való szorongásban a jelenvaló lét szembesül önmagával és ki van szolgáltatva a meghaladhatatlan lehetőségnek. Az akárki gondoskodik arról, hogy ez a szorongás egy bekövetkező eseménytől való félelembe forduljon át.”¹⁷

Bár a „Melankólia-bolygó” egy igen impozáns materiális objektum, mégis úgy tűnik, hogy a kierkegaard-i és heideggeri *ontológiai szorongás* szimbólumaként is értelmezhető. Az ontológiai szorongásban – a félelemmel szemben – a jelenvaló lét nem tudja mitől szorong; a Semmitől szorong. A semmi azonban nem csupán az univerzum jeges ürje, bár ez a megfogalmazás szintén rímel a kataklizma képsoraival, hanem egy egzisztenciális működésmód is. A *semmi semmisít*, a szorongás kísérteties hangulatában leomlanak a konvencionális mindennapi lét

¹⁴ Heidegger 2007. 373.

¹⁵ idézi Yalom 2006. 29.

¹⁶ Heidegger 2007. 296.

¹⁷ Heidegger 2007. 295.

tartópillérei és egy bizonytalan, lebegő hangulat lesz úrrá a jelenvalólétén. Daseinanalitikai szempontból a Semmi által közvetített *elsiklás* vagy *kisiklás* átmeneti hangulatai értelmetlenség-neurózisként interpretálhatók, ebben a hangoltságban minden tárgy *ott van* a világban ahol eddig volt és mégis minden szintelen. Heidegger szerint ekkor nem csupán a szubjektum vagy a tudat változik meg, nem a világ szubjektív színezete módosul, hanem maga az *egész világ* – beleértve az embert is – alapvetően megváltozott. De nem csupán arról van szó, hogy átalakult a tudat, ezzel az állítással Heidegger szellemében a tudatfilozófiák metaforáihoz kötődnének. Inkább arról van szó, hogy „magukban a dolgokban” sejlett fel változás, a Semmi – és a háborzongató idegenség – mindig is ott volt a dolgok és személyek háta mögött, a Semmi adta a dolgok ontológiai kontúrját. „Csak a szorongás Semmijének világos éjszakájában keletkezik a létező mint olyan eredendő nyitottsága: hogy az létező – és nem Semmi.”¹⁸ – írja Heidegger enigmatikusan.

A második fejezet egyik fő kérdése, hogy vajon nyitottá válhat-e a jelenvalólét igazán a Semmi eljövételére? Megnyílhat-e az ember az apokalipszis hangoltsága előtt, vagy inkább elhessegeti azt hamis biztonságérzettel, esetleg tudományos számítások precizitásával? Utóbbi alternatívát Claire és férje képviseli a halálszorongás kezelésében, velük szemben Justine könnyedén áthangolódik, mintha örömet lelné az élettől való megszabadulás ígérétében. A melankolikus-hangolt-létére jellemző vergődő-kétségbeesését felváltja az apokaliptikus-hangolt-lét bizonyossága, a végesség afirmációja. A második fejezet további nyomasztó eleme, hogy nem kapunk vigasztaló eszmefuttatásokat, a szereplők nem töprengenek a halál utáni élet lehetőségén, a halálközeli élményeken, vagy a reinkarnáción. Ugyanakkor az óriásbolygó becsapódása a *halál és újjászületés* körforgásaként is értelmezhető, hiszen a Föld egy nagyobb Egész része lesz, de ez az apoteózis az emberiség számára szó szerint a Semmibe vezet. Heidegger szerint a specifikus létezők helyett a létezők összességére – a Létre – kellene szegezni éber tekintetünket, ám a záró képsorokban a kitéüntetett létező, a jelenvalólét is megsemmisül, aki nyitottsága révén pedig létfeledésre és létfeltárássra rendeltetett. Az utolsó jelenetsor azonban további spekulációkra adhat okot. Pszichológiai szempontból *infantilis regresszió*nak tűnik a cselekmény, amikor Justine az unokaöccsével egy virtuális kunyhót épít, mely megvédi a gyermeket a természet vad és rideg támadásától. Lehunytt szemmel várják a becsapódást és lángok tengerében azonnal

¹⁸ Heidegger 1994. 25.

hamuvá égne a záró képsorokban, Claire aki a kastély erkélyén kényelmesen szeretett volna szembesülni a halállal, reszket a halálfélelemtől, míg Justine látszólag teljes aszketikus nyugalommal várja a megsemmisülés pillanatát. Vajon miféle *mély nyugalom* járja át? A hátborzongató idegenség és az emberi öneszméléstől mentes univerzum jeges ürje egész biztosan megérintette, de talán a megsemmisülés pillanatában elragadhatta még utoljára a Semmiben feltáruló Lét alaphangoltsága, mely a klasszikus filozófiai kérdéssel szimbolizálható: „Miért van egyáltalán létező, nem pedig inkább a semmi?”

Irodalom

Condrau, Gion (2013): *Freud és Heidegger: Daseinanalitikus neurózistan és pszichoterápia.* (Ford. Török Tamás és Váradai Péter) L' Harmattan, Bp.

Heidegger, Martin (1994): Mi a metafizika? In: *Martin Heidegger: „...költőien lakozik az ember...” – válogatott írások.* (Ford. Bacsó Béla és mtsai.) T-Twins Kiadó, Bp., Szeged.

Heidegger, Martin (2004): *A metafizika alapfogalmai.* (Ford. Aradi László és Olay Csaba) Osiris, Bp.

Heidegger, Martin (2007): *Lét és idő.* (Ford. Vajda Mihály és mtsai.) Osiris, Bp.

Kierkegaard, Søren (2005): *Vagy-vagy.* (Ford. Dani Tivadar) Osiris, Bp.

Schwendtner Tibor (2008): *Husserl és Heidegger: Egy filozófiai összecsapás analízise.* L' Harmattan, Bp.

Stern, Daniel N. (2004): *A jelen pillanat.* Animula, Bp.

Yalom, Irvin (2006): *Egzisztenciális pszichoterápia.* (Ford. Adorján Zsolt) Animula, Bp.